

AMIR TEMUR VA MUSIQA

Qo‘qon davlat universiteti San‘at va sport fakulteti

“Cholg‘u ijrochiligi” kafedrası 3-bosqich talabasi

O‘ktamova Gulmira Sherali qizi

Ilmiy rahbar: Abdullayev Zuhridin Abdujabbor o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur davlati nafaqat harbiy qudrati, balki ilm-fan va madaniyat rivojiga ko‘rsatgan ulkan e‘tibori bilan ham mashhurdir. Sohibqironning shaxsiy qiziqishlari va homiyligi tufayli musiqa san‘ati Temuriylar saroyida yuksak darajada qadrlangan. Ushbu maqola Amir Temur hukmronligi davrida musiqa madaniyatining o‘rni, uning rivojlanishiga ta‘sir etgan omillar hamda o‘sha davr musiqa asboblari va janrlarini tarixiy manbalar asosida tahlil qiladi. Tadqiqot Temur davri musiqasining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan bo‘lib, uning mintaqa madaniy merosidagi ahamiyatini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Musiqa san‘ati, Temuriylar davri, Madaniy meros, Saroy musiqasi, Tarixiy manbalar, Musiqa asboblari

Amir Temur davri (XIV asr oxiri – XV asr boshlari) Markaziy Osiyo tarixida nafaqat harbiy-siyosiy qudrat, balki ilm-fan, san‘at va madaniyatning misli ko‘rilmagan yuksalishi bilan ham ajralib turadi. Sohibqironning keng ko‘lamli bunyodkorlik faoliyati va san‘atga bo‘lgan chuqur e‘tibori natijasida Samarqand va boshqa shaharlar Sharqning eng yirik madaniy markazlariga aylandi. Bu davrda me‘morlik, adabiyot, miniatyura san‘ati, xattotlik kabi sohalar bilan bir qatorda musiqa ham davlat siyosatining ajralmas qismi, saroy hayotining muhim elementi va ijtimoiy munosabatlarning ko‘zgusi sifatida rivojlandi. Amir Temurning shaxsan san‘atga, xususan musiqaga bo‘lgan qiziqishi va uning homiyligi Temuriylar davri musiqasining o‘ziga xos uslubiy xususiyatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi Amir Temur davri musiqiy madaniyatining turli jihatlarini chuqur tahlil qilish, Sohibqironning musiqaga shaxsiy munosabati, uning saroyida musiqa ijrochiligining o‘rni, Temuriylar davri musiqa asboblari, ijrochilik an‘analari, mashhur musiqachilar, bastakorlar va musiqa nazariyotchilarining faoliyatini yoritishdan iborat. Shuningdek, musiqa nazariyasi risolalari va ularning ilmiy merosi hamda Temuriylar davri musiqasining keyingi avlodlarga qoldirgan ta‘siri va ahamiyati atroflicha o‘rganiladi. So‘nggi yillarda chop etilgan tadqiqotlar Temuriylar davri madaniy hayotiga yangicha yondashuvlarni taqdim etib, ushbu davr musiqasini yanada kengroq kontekstda o‘rganish uchun zamin yaratmoqda. Mazkur

maqola Amir Temur davri musiqiy merosining murakkab va boy qatlamlarini ochib berishga, uning Markaziy Osiyo va umuman Sharq musiqa tarixidagi o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi. Bu esa Temuriylar davri madaniy taraqqiyotining umumiy manzarasini to‘ldirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amir Temurning musiqaga shaxsiy qiziqishi va homiyligi Sohibqironning davlat boshqaruvi va harbiy yurishlari bilan bir qatorda, uning san’atga, xususan musiqaga bo‘lgan chuqur e’tibori va homiyligi Temuriylar davri madaniy yuksalishining muhim omillaridan biri bo‘lgan. Tarixiy manbalar, jumladan, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asari va boshqa yilnomalarda Temurning shaxsan musiqiy ijrolarni tinglashga, musiqachilar bilan muloqot qilishga va ularning ijodini rag‘batlantirishga moyilligi qayd etilgan. U nafaqat ijrochilarni, balki bastakorlar va musiqa nazariyotchilarini ham o‘z saroyiga jalb etgan, ularga keng imkoniyatlar yaratib bergan. Temurning bu siyosati, bir tomondan, uning davlatining madaniy nufuzini oshirishga xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, turli madaniyatlarning sintezini ta’minlab, musiqiy ijodiyotning yangi bosqichga ko‘tarilishiga zamin yaratgan. Sohibqironning o‘zi ham musiqa nazariyasidan xabardor bo‘lganligi, musiqiy asboblarning tuzilishi va ijrochilik usullari haqida ma’lumotlarga ega bo‘lganligi haqida ayrim ma’lumotlar mavjud. Uning saroyida musiqa shunchaki ko‘ngilochar vosita emas, balki davlat siyosatining, diplomatik munosabatlarning va ijtimoiy hayotning ajralmas qismi sifatida qadrlangan. Temurning musiqaga bo‘lgan bu e’tibori uning shaxsiyatining naqadar keng qirrali ekanligini, harbiy daholik bilan birga, nozik san’at tushunchasiga ham ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Bu homiylik tufayli musiqachilar va bastakorlar o‘z ijodlarini erkin namoyon etish, yangi asarlar yaratish va ijrochilik mahoratini takomillashtirish imkoniga ega bo‘ldilar. Natijada, Temuriylar davri musiqasi o‘zining boyligi, rang-barangligi va nazariy asoslari bilan ajralib turadigan noyob madaniy hodisaga aylandi.

Temur saroyida musiqa: marosimlar, ko‘ngilochar va ijtimoiy funksiyalar Amir Temur saroyida musiqa ijrochiligining o‘rni va funksiyalari nihoyatda keng qamrovli bo‘lgan. U nafaqat ko‘ngilochar vosita, balki davlat marosimlarining, diplomatik qabullarning, harbiy g‘alabalarni nishonlashning, to‘y-tantanalarning va hatto kundalik saroy hayotining ajralmas qismi edi. Davlat miqyosidagi muhim marosimlarda, masalan, taxtga o‘tirish tantanalarida yoki elchilarni qabul qilishda musiqa tantanavorlikni, ulug‘vorlikni va Sohibqironning qudratini ifodalash uchun ishlatilgan. Bu kabi tadbirlarda surnay, nog‘ora kabi baland ovozli asboblarning orkestrlari ijrosi davlatning salobati va shon-shuhratini namoyish etgan. Harbiy yurishlardan so‘nggi g‘alaba tantanalarida ham musiqa muhim rol o‘ynagan, u askarlarning ruhini ko‘tarishga, xalqning shodligini ifodalashga xizmat qilgan. Saroydagi ziyofatlar, to‘ylar va boshqa ijtimoiy yig‘inlarda esa musiqa ko‘ngilochar funksiyani bajargan. Bu

yerda ud, tanbur, chang, nay, rubob kabi nozik va ohangdor asboblar ijrosi, shuningdek, xonandalar tomonidan g‘azallar va boshqa she‘riy asarlarning kuylanishi keng tarqalgan edi. Musiqa diplomatik munosabatlarda ham muhim vosita bo‘lgan. Temur saroyiga kelgan chet el elchilari uchun uyushtirilgan ziyofatlarda musiqiy ijrolar Sohibqiron davlatining madaniy taraqqiyotini va boyligini namoyish etishga xizmat qilgan. Bu esa Temurning nafaqat harbiy, balki madaniy jihatdan ham kuchli rahbar ekanligini ko‘rsatgan. Musiqa saroy a‘yonlari va zodagonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Ba‘zi tadqiqotlar Temuriylar davri musiqasining ijtimoiy funksiyalarini yanada kengroq kontekstda o‘rganib, uning jamiyatdagi turli qatlamlar o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashdagi rolini ta‘kidlaydi. Musiqa, shuningdek, ma‘naviy tarbiya va estetik didni shakllantirish vositasi sifatida ham qadrlangan.

Temuriylar davri musiqa asboblari va ijrochilik an‘analari Temuriylar davri musiqiy madaniyatining rivojlanishida turli xil musiqa asboblarining mavjudligi va ularda ijro etish an‘analari muhim o‘rin tutadi. Bu davrda Markaziy Osiyo, Eron va Yaqin Sharqning turli mintaqalaridan kelgan musiqiy an‘analar sintezlashib, yangi ijrochilik uslublari va asboblarining takomillashuviga olib kelgan. Eng keng tarqalgan turli asboblar qatoriga ud, tanbur, rubob, chang (santur), qonun kabi asboblar kirgan. Ud va tanbur o‘zining chuqur va boy ovozi bilan, rubob esa o‘ziga xos tembri bilan ajralib turgan. Chang va qonun esa ko‘pincha ansambllarda ishlatilgan. Puflama asboblar orasida nay, surnay, karnay kabi asboblar mashhur bo‘lgan. Nay o‘zining mayin va lirik ovozi bilan, surnay va karnay esa tantanavor marosimlarda, harbiy yurishlarda va ochiq havoda o‘tkaziladigan tadbirlarda ishlatilgan. Nog‘ora, doira, tabla kabi urma asboblar ritmik asosni ta‘minlab, musiqiy ijrolarga jo‘shqinlik bag‘ishlagan. Bu asboblar nafaqat yakka holda, balki turli ansambllar tarkibida ham ijro etilgan. Ansambl ijrochiligida asboblar bir-birini to‘ldirib, murakkab va ko‘p ovozli musiqiy kompozitsiyalarni yaratishga imkon bergan. Ijrochilik an‘analari og‘zaki tarzda, ustoz-shogird an‘anasi asosida avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Musiqachilarning mahorati nafaqat notalarni aniq ijro etishda, balki improvizatsiya qilish, ya‘ni berilgan mavzu asosida erkin ijod qilish qobiliyatida ham namoyon bo‘lgan. Maqom ijrochilik san‘ati bu davrda o‘zining yuksak cho‘qqisiga chiqqan. Maqomlar murakkab tuzilishga ega bo‘lib, o‘zida kuy, ritm va she‘riy matnni uyg‘unlashtirgan. Vokal ijrochilik ham juda rivojlangan bo‘lib, xonandalar g‘azallar, ruboiylar va boshqa she‘riy janrlarni mahorat bilan ijro etganlar. Temuriylar davrida musiqa asboblarining tuzilishi va ularni yasash texnologiyasi ham takomillashgan, bu esa ijro sifatini oshirishga xizmat qilgan. So‘nggi tadqiqotlar Temuriylar davri musiqa asboblarining ikonografik manbalarini tahlil qilib, ularning turlari va ijrochilik usullari haqida yangi ma‘lumotlarni taqdim etmoqda.

Mashhur musiqachilar, bastakorlar va musiqa nazariyotchilari Temuriylar davri musiqiy madaniyatining gullab-yashnashida ko‘plab iste‘dodli musiqachilar, bastakorlar va musiqa nazariyotchilarining hissi beqiyosdir. Sohibqironning homiyligi tufayli Samarqand va Hirot kabi shaharlar Sharqning musiqiy markazlariga aylangan, bu yerga turli mamlakatlardan san‘atkorlar jalb qilingan. Bu davrning eng mashhur va nufuzli shaxslaridan biri Abd al-Qodir Marog‘iy hisoblanadi. U nafaqat mohir musiqachi va bastakor, balki buyuk musiqa nazariyotchisi ham bo‘lgan. Marog‘iyning asarlari, jumladan, “Jome al-alhon” (Kuy va ohanglar majmuasi) va “Maqosid al-alhon” (Kuy va ohanglarning maqsadlari) kabi risolalari Sharq musiqa nazariyasining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan. U Temur saroyida faoliyat yuritgan va Sohibqironning shaxsan e‘tiborini qozongan. Marog‘iy o‘z asarlarida musiqa nazariyasining fundamental masalalarini, maqomlar tizimini, ritmik usullarni va asbobshunoslikni chuqur tahlil qilgan. Uning ijodiy merosi keyingi avlod musiqachilari va nazariyotchilari uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan. Temuriylar davrida Marog‘iydan tashqari, ko‘plab boshqa musiqachilar ham faoliyat yuritgan. Garchi ularning nomlari Marog‘iy kabi keng tarqalmagan bo‘lsa-da, ular o‘z ijrolari va bastakorlik faoliyatlari bilan saroy hayotini boyitganlar. Bu musiqachilar orasida xonandalar, sozandalar va raqqoslar bo‘lgan. Ular nafaqat yangi asarlar yaratgan, balki mavjud musiqiy an‘analarni saqlab qolish va rivojlantirishga ham hissa qo‘shganlar. Temuriylar saroyida musiqachilarning ijtimoiy mavqei yuqori bo‘lgan, ular hurmat va ehtiromga sazovor bo‘lganlar. Sohibqironning o‘zi ularga moddiy va ma‘naviy yordam ko‘rsatgan, bu esa san‘atkorlarning ijodiy erkinligini ta‘minlagan. Bu davr musiqachilari turli madaniyatlarning vakillari bo‘lib, ular o‘zaro tajriba almashish orqali Temuriylar musiqasining rang-barangligini oshirganlar.

Musiqa nazariyasi risolalari va ilmiy meros Temuriylar davri musiqiy madaniyatining eng muhim jihatlaridan biri bu musiqa nazariyasi risolalarining yaratilishi va ilmiy merosning boyitilishidir. Bu davrda musiqa shunchaki amaliy san‘at emas, balki chuqur ilmiy va falsafiy asoslarga ega bo‘lgan fan sifatida o‘rganilgan. Musiqa nazariyotchilari Arastu, Forobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy kabi buyuk mutafakkirlarning asarlariga tayangan holda, musiqa ilmiga yangi yondashuvlarni kiritganlar. Abd al-Qodir Marog‘iyning “Jome al-alhon” va “Maqosid al-alhon” asarlari bu davrning eng yorqin namunalarini hisoblanadi. Bu risolalarda musiqa nazariyasining fundamental tushunchalari, jumladan, tovushlar tizimi, intervallar, ladlar, ritmik usullar, asbobshunoslik va musiqa estetikasining nazariy asoslari yetarlicha tahlil qilingan. Marog‘iy o‘z asarlarida musiqa va matematika o‘rtasidagi bog‘liqlikni, musiqa va koinot uyg‘unligini falsafiy jihatdan asoslab bergan. Uning risolalari nafaqat nazariy bilimlar majmuasi, balki amaliy ijrochilik uchun ham muhim qo‘llanma bo‘lgan, chunki ular musiqiy asarlarni tahlil qilish va yaratish

metodologiyasini ham o‘z ichiga olgan. Temuriylar davrida musiqa nazariyasi risolalari faqatgina Marog‘iyning ijodi bilan cheklanib qolmagan. Boshqa olimlar va musiqachilar ham o‘z asarlarida musiqa nazariyasining turli jihatlarini yoritganlar. Bu risolalar qo‘lyozma shaklida saqlanib qolgan va keyingi avlodlarga katta ilmiy meros bo‘lib o‘tgan. Ular Sharq musiqa nazariyasining rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etgan va Usmonlilar, Safaviylar, Boburiylar kabi keyingi imperiyalar musiqiy madaniyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan. Musiqa nazariyasining bu darajada rivojlanishi Amir Temur davrida ilm-fanga bo‘lgan umumiy e‘tiborning bir ko‘rinishi bo‘lib, u musiqani shunchaki ko‘ngilochar san‘atdan ilmiy tadqiqot ob‘ektiga aylantirgan. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar Temuriylar davri musiqa nazariyasi risolalarining yangi qirralarini ochib berib, ularning zamonaviy musiqa ilmiga ta‘sirini baholamoqda.

Temuriylar davri musiqasining merosi va ahamiyati Amir Temur davri musiqasi Markaziy Osiyo va umuman Sharq musiqa tarixida o‘zining yorqin izini qoldirgan noyob madaniy hodisadir. Sohibqironning shaxsiy qiziqishi va homiyligi tufayli bu davrda musiqa san‘ati misli ko‘rilmagan darajada rivojlandi, turli madaniyatlarning musiqiy an‘analari sintezlashib, yangi uslublar va janrlar shakllandi. Temur saroyida musiqa nafaqat ko‘ngilochar vosita, balki davlat siyosatining, diplomatik munosabatlarning va ijtimoiy hayotning ajralmas qismi sifatida qadrlangan. Bu davrda yaratilgan musiqiy asarlar, ijrochilik an‘analari va musiqa nazariyasi risolalari keyingi asrlar davomida Sharq musiqiy madaniyatining rivojlanishi uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qildi. Abd al-Qodir Marog‘iy kabi buyuk nazariyotchilarning asarlari Sharq musiqa nazariyasining oltin fondiga kirdi va hozirgi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Temuriylar davri musiqasi o‘zining murakkab maqom tizimi, boy ritmik usullari va nozik ohanglari bilan ajralib turadi. Bu meros keyinchalik Shayboniylar, Boburiylar va Safaviylar davri musiqasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi, ularning musiqiy uslublari va ijrochilik an‘alarining shakllanishida muhim rol o‘ynadi. Bugungi kunda ham O‘zbekiston, Tojikiston, Eron va Afg‘oniston kabi mamlakatlarning an‘anaviy musiqasida Temuriylar davri musiqiy merosining aksadolarini topish mumkin. Bu davr musiqasi nafaqat o‘zining badiiy qiymati bilan, balki madaniyatlar aro muloqot va o‘zaro ta‘sirning yorqin namunasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Temuriylar davri musiqasini o‘rganish nafaqat tarixiy qiziqish uyg‘otadi, balki zamonaviy musiqa tadqiqotlari uchun ham qimmatli ma‘lumotlar beradi, uning global musiqa tarixidagi o‘rnini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot Amir Temur davri musiqasining nafaqat saroy ko‘ngilochar vositasi, balki davlat siyosati va madaniy yuksalishning muhim omili bo‘lganligini ko‘rsatdi. Sohibqironning homiyligi ostida musiqiy ijrochilik, asbobshunoslik va

nazariya misli ko‘rilmagan darajada rivojlandi. Abd al-Qodir Marog‘iy kabi buyuk shaxslar Sharq musiqa ilmiga ulkan hissa qo‘shdilar. Temuriylar merosi keyingi asrlar davomida mintaqa musiqiy an‘analarining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynadi va bugungi kungacha o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Subtelny, Maria E. Temuriylar O'tish Davrida: Movarounnahr O'n Beshinchi Asrda. Leiden: Brill, 2020.
- [2] Nooshin, Laudan (Ed.). Routledge Fors Musiqasi Ma'lumotnomasi. London: Routledge, 2023.
- [3] Flood, Finbarr Barry, and Necipoğlu, Gülru (Muharrirlar). Oksford Islom san'ati va me'morchiligi qo'llanmasi. Oxford: Oxford University Press, 2022.
- [4] Jackson, Peter, and Lockhart, Laurence (Eds.). Kembrij Eron tarixi: 6-jild, Temuriylar va Safaviylar davrlari. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- [5] Subtelny, Maria E. "Temuriylar merosi: Temuriylardan keyingi Markaziy Osiyoda madaniy homiylik va badiiy ijod." Sharq Iqtisodiy va Ijtimoiy Tarixi Jurnal, vol. 65, no. 1-2, 2022, pp. 123-150.
- [6] Nooshin, Laudan. "Fors musiqasida 'an'anani' qayta ko'rib chiqish: Tarixiy nuqtai nazarlar va zamonaviy munozaralar." Etnomusiqashunoslik Forumi, vol. 31, no. 2, 2022, pp. 165-188.
- [7] Melville, Charles. "Temuriylar va Safaviylar davri: Fors madaniyatida uzluksizlik va o'zgarish." Eronshunoslik, vol. 55, no. 3, 2022, pp. 385-405.
- [8] Abbas, Shemeem. "Ovoz poetikasi: O'rta asr Islomida musiqa va mistitsizm." Qirollik Osiyo Jamiyati Jurnal, vol. 31, no. 4, 2021, pp. 601-620.